

ДИНАМІКА ЗМІН ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНОГО СТАНУ СІЛЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ КИЇВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Гулько Л.А., кандидат економічних наук, доцент

Національний університет біоресурсів і природокористування України

Проаналізовано еколого-економічний стан сільськогосподарського землекористування. Виявлено тенденції змін екологічного стану земель Київської області. Визначено головні проблеми щодо раціонального використання та охорони земель.

Ключові слова: землекористування, ґрунти, еродованість, родючість, гумус.

Постановка проблеми

Земля є невід'ємною умовою існування для всіх, навіть і неземлеробських галузей, але роль її різна залежно від характеру суспільного виробництва. В сільському господарстві вона виконує роль засобу, предмета й знаряддя праці.

Земельні перетворення в Україні спричинили значні зміни земельних відносин, які призвели до виникнення негативних явищ у землекористуванні. Організація території новостворених сільськогосподарських підприємств повинна базуватися на врахуванні об'єктивних економічних і біологічних законів. У сільськогосподарському землекористуванні вже давно існують та поглиблюються негативні тенденції. Скорочення площі продуктивних земель, прогресуюча ерозія ґрунтів створюють для країни неабияку загрозу зменшення продовольчої бази і зниження стійкості екології довкілля.

Сучасний екологічний стан нині оцінюється як кризовий, коли вже стали неможливими його самовідновлення й самовідтворення. Невпинне поглиблення екологічної кризи, а точніше кризи відносин суспільства з природою наприкінці ХХ ст., зумовило необхідність радикальних змін щодо цілей і пріоритетів розвитку. Це свідчить про те, що вказана проблема набула дуже важливого значення, зокрема, в галузі землекористування.

Аналіз останніх наукових досліджень і публікацій

Проблема раціонального, економічно доцільного, екологічно безпечного використання та охорони земельних ресурсів посідає чільне місце у працях багатьох учених. Так, Д.С. Добряк і А.Г. Мартин вважають, що основним інструментом держави, покликаним забезпечити екологічно безпечне й економічно ефективно використання землі, є

землеустрій, який як важлива складова земельних відносин є дійовим механізмом в організації землі як засобу виробництва і відповідною мірою регулює суспільні відносини щодо володіння, користування та розпорядження землею [3].

Теоретико-методичні питання ландшафтно-екологічного районування території України розглядали В.М. Трегобчук, М.В. Андріішин, Г.Д. Гуцуляк. Вони визначили підхід, який ґрунтується на системній оцінці природно-екологічного потенціалу різних регіонів з урахуванням інтегрального впливу на довкілля господарської діяльності людини [8].

А.М. Третяк пропонує методичний підхід щодо визначення економічних збитків унаслідок погіршення якості сільськогосподарських угідь при їх використанні для несільськогосподарських потреб, який ґрунтується на даних фактичної ґрунтової родючості, нормативної грошової оцінки земель з урахуванням коефіцієнта інтенсивності використання земель [12].

Однак динаміка змін у галузі землекористування, зумовлена новим земельним законодавством, трансформацією економічних відносин, загостренням соціальної та еколого-економічної ситуації, потребує проведення постійних досліджень для розв'язання питань використання і відновлення земель.

Мета статті – проаналізувати еколого-економічний стан земель Київської області для виявлення причин виникнення екологічних та економічних негараздів в аграрному секторі й подальшого розв'язання проблеми ефективного використання та охорони земельних ресурсів.

Виклад основного матеріалу

Під сільськогосподарським землекористуванням як екологічною системою розуміють територіальний комплекс оптимальних взаємозв'язків ґрунту, організмів і атмосфери через склад та структуру угідь, систему організації й методів використання землі та інших природних ресурсів на визначеній території суші.

Метою будь-якого, у тому числі й сільськогосподарського землекористування, є одержання найбільшої користі, найвищого ефекту від землі за дотримання вимог збереження і поліпшення її корисних властивостей. Земля – основний засіб виробництва в сільському господарстві, вона нині знаходиться у кризовому стані. Це негативно позначається на стані всього сільського господарства, оскільки із землею, зміною її головних властивостей нерозривно пов'язані всі біологічні ресурси сільського господарства – культурні рослини, продуктивні тварини, природні кормові в'їддя, ґрунтозахисні лісонасадження та ін.

Перед аграрною й землепорядною наукою постало актуальне завдання – знайти вихід із ситуації, яка склалася, виробити екологічні, технологічні, економічні та соціальні принципи раціонального земле- і природокористування. Головна екологічна проблема полягає в порушенні природної рівноваги внаслідок надмірного розширення оброблюваних площ, зумовленої зростанням чисельності населення й неадекватним прогресом землеробства [7].

На показники, що характеризують екологічний стан сільськогосподарського землекористування, впливають як антропогенні, так і

природні фактори, але основними з них вважаються якість та родючість ґрунту.

Природна якість земельних угідь Київської області відзначається високим показником для родючості ґрунтів. Її фізико-географічне розташування й особливості природно-ресурсного потенціалу зумовлюють провідну роль земельного фонду в аграрній сфері економіки.

Київська область, яка належить до лісостепової природно-економічної зони, хоча північні райони є типовою поліською зоною, розташована між двома областями Полісся – Житомирщиною і Чернігівщиною. Ця частина Київщини (Бордянський, Іванківський, Макарівський, Поліський та інші райони) має дещо відмінні природно-кліматичні умови: здебільшого бідні ґрунти, великі площі лісових угідь, пасовищ, річок і озер – загалом багату природу й відзначалася низьким рівнем урбанізації. Нині північні райони характеризуються ознаками регресивності. Насамперед, це – безлюдна Чорнобильська зона. На прилеглих до неї, забруднених радіонуклідами територіях проживають переважно люди старших вікових груп, тут спостерігаються наростаюча депопуляція, гостра демографічна криза та занепад сільського господарства [11].

Південним районам Київщини притаманні родючі ґрунти, розвинена аграрна сфера, відносно висока щільність населення. Ґрунти північних районів менш родючі внаслідок бідних угідь поліської зони [1].

Розвиток земельного ринку в досліджуваній області залежить від обсягів первинної приватизації земельних ділянок громадянами та

юридичними особами, а також від забезпечення належного розвитку ринкової інфраструктури і стабільності законодавчо-правової системи прав на землю.

Первинну приватизацію сільськогосподарських угідь Київщини в цілому завершено. Приватизація земель селянами відбулася через передачу земель державної власності недержавним сільськогосподарським підприємствам.

За рішенням сільських, селищних і міських рад на території області приватизовано 1138,7 тис. земельних ділянок із різним цільовим призначенням. Загальна площа приватизованих земельних ділянок становить 247,3 тис. га.

Обсяг приватизованих громадянами земельних ділянок: для житлового будівництва й обслуговування будинку і господарських будівель сягає 101,9 тис. га (41,2 % загальної їхньої площі), ведення особистого селянського господарства – 128,7 тис. га (52,1 %), для садівництва – 16,4 тис. га (6,6 %), індивідуального дачного та гаражного будівництва – 0,3 тис. га (0,1 %).

У розвитку орендних земельних відносин заінтересовані власники земельних часток (паїв), фермери, розмір землекористувань яких поки що недостатній для ведення конкурентоспроможного високорентабельного господарства.

Для новостворених сільськогосподарських підприємств формування оптимальних землекористувань можливе лише через оренду землі. Площа переданих в оренду земельних часток (паїв) у 2011 році становила 797,14 тис. га.

Укладено 255,02 тис. договорів оренди земельних часток (паїв), із

них 133,91 селянами-пенсіонерами. Як правило, договори оренди земельних часток (паїв) укладаються на короткі строки: близько 66,4 % договорів (169 293) – на 4–5 років. Це свідчить про те, що селяни не поспішають остаточно взяти на себе зобов'язання щодо конкретного орендаря і задовольнитися рівнем орендної плати, яку їм нині пропонують. В умовах, коли тільки з'являється конкурентний попит на землю, це явище цілком виправдане й логічне. Орендодавець чекає вигідніших пропозицій. Але з погляду організації стабільного виробництва, підвищення родючості ґрунтів короткострокова оренда є перешкодою для капіталовкладень у довгострокове поліпшення землі.

Плата за оренду земельних часток у грошовому еквіваленті в 2011 році була на рівні 236 млн грн. Це позитивне соціально-економічне явище. Більше половини цих коштів одержали селяни-пенсіонери. Поки що плата справляється здебільшого у натуральній формі (70,9 %).

Із початку продажу земельних ділянок місцевими радами та держадміністраціями з числа земель державної й комунальної власності було продано 2991 земельну ділянку загальною площею 4147,450 га вартістю 989 856,165 тис. грн, із них земель несільськогосподарського призначення – 2944 ділянок площею 2822,710 га вартістю 972 168,305 тис. грн [5].

Куплено права на оренду шести земельних ділянок із земель державної та комунальної власності для підприємницької діяльності площею 3,56 га вартістю 2458,983 тис. грн, у тому числі громадянами України – дві ділянки площею 0,330 га варті-

стю 371,230 тис. грн; юридичними особами України, які засновані громадянами та юридичними особами України – чотири ділянки площею 3,23 га вартістю 2087,753 тис. грн [5].

У складі земель області станом на 01.01.2013 року переважали землі, що функціонально використовуються як сільськогосподарські вгіддя: на ріллю припадає 48,7 %, багаторічні насадження – 1,4, сіножаті – 4,2, пасовища – 4,9 %.

Основними землекористувачами є сільськогосподарські підприємства, в користуванні яких знаходиться 794,63 тис. га, або 47,14 % сільськогосподарських угідь загальної площі області, у тому числі в сільськогосподарських товариств – 26,01 %, сільськогосподарських кооперативів – 3,2, у державних сільськогосподарських підприємствах – 3,76 %.

Для сільського господарства особливо важливо мати найповнішу характеристику земель за якісними відмінностями території, зокрема ґрунтового покриву та екологічного стану земель.

Ґрунтовий покрив Київщини за матеріалами великомасштабних обстежень складається з багатьох відмін ґрунтів, які належать до кількох генетичних груп: дерново-підзолисті ґрунти (21 %); опідзолені (22 %); чорноземи і чорноземні ґрунти (47 %); лучні та дернові ґрунти (8 %); болотні ґрунти й торфовища (2 %) [6]. Такі сприятливі ґрунтово-кліматичні умови забезпечують інтенсивний розвиток сільського господарства.

Про екологічний стан сільськогосподарського землекористування Київської області свідчать такі показники: вміст гумусу в ґрунтах, вне-

сення органічних і мінеральних добрив, стан еродованості орних земель, характеристика сільськогосподарських угідь за ознаками, що впливають на родючість ґрунтів, відповідність останніх гігієнічним нормативам, розораність території та сільськогосподарських угідь, лісистість [4].

Головний критерій оцінки екологічного стану сільськогосподарських угідь – це родючість ґрунтів як основа функціонування цієї категорії земель. В області великий резерв родючих ґрунтів. Але, починаючи з 90-х років минулого століття, зменшилися обсяги робіт щодо підвищення продуктивності земель. І як наслідок – значне виснаження ґрун-

тів. В агроєкосистемах утворився стійкий дисбаланс гумусу, який є одним основних показників оцінки родючості ґрунтів.

Аналіз стану ґрунтів вказує на постійне зменшення кількості гумусу через винос органіки з урожаєм та згорання її під час механічних обробітків. Якщо на початку 90-х років за рахунок внесення 10,5 т/га органічних добрив гумус компенсувався на 0,49 т/га, то в 1997 році дефіцит його становив 0,17 т/га, у наступні роки цей показник і далі підвищувався, і в 2011-му при внесенні органічних добрив 1,5 т/га дефіцит гумусу сягав 0,26 т/га (рис. 1).

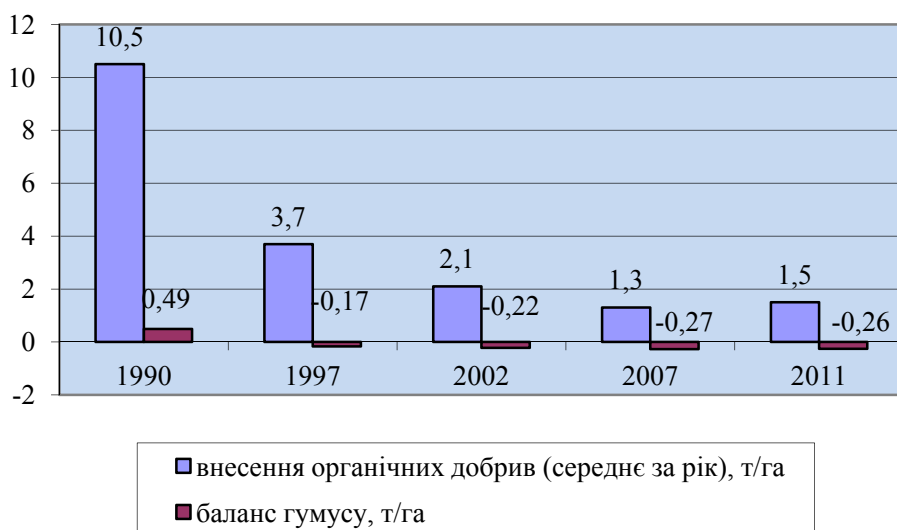

Рис. 1. Динаміка балансу гумусу ґрунтів Київської області *

* Розраховано за даними Статистичного щорічника Київської області за 2011 рік. – К., 2012. – 516 с.; за Методичними рекомендаціями по складанню робочих проектів організації вирощування сільськогосподарських культур. – К. : Укрземпроект, 1985.

Значно зменшилося використання під сільськогосподарські культури мінеральних добрив. Якщо у 1990

році їх було внесено 254,83 тис. т, то в 2011-му – лише 66,2 тис. т, або у 3,8 раза менше (рис. 2).

Рис. 2. Внесення мінеральних добрив у ґрунт по Київській області, тис. ц**
 ** Побудовано за даними Статистичного щорічника Київської області за 2011 рік – К., 2012. – 516 с.

Мінеральні добрива – одне з головних джерел поповнення ґрунту поживними речовинами, але при високій вартості останніх їхня роль у

підвищенні врожайності зменшується. Частка удобреної площі в 2011 році становила 73,1 %, тоді як у 1990-му вона була 85,3 % (рис. 3).

Рис. 3. Внесення мінеральних добрив на 1 га посівної площі, кг*
 * Побудовано за даними Статистичного щорічника Київської області за 2011 рік – К., 2012. – 516 с.

В області ускладнюється екологічний стан земель через розвиток

ерозії. Передумовами для цього є характер використання земель. Се-

ред освоєних земель найбільш схильні до ерозії орні, що зумовлено глибокими, часто необоротними перетвореннями рослинного і ґрунтового покривів у процесі сільськогосподарського виробництва [10].

Найінтенсивніше ерозійні процеси виражені на правобережжі Дніпра, де ними охоплено від 30 до 70 % сільськогосподарських угідь. Північна та східна частини області характеризуються незначним розвитком ерозії, тут вона поширена на 10 % сільськогосподарських угідь. На вододільних плоских ділянках ерозійні процеси практично не розвиваються або проявляються дуже слабо [2].

Ерозія як фактор деградації ґрунтового покриву й екологічної небезпеки оцінюється, передусім, інтенсивністю змиву. Середньорічний змив ґрунту з орних земель часто сягає 10–15 т/га, а під просапними культурами подекуди – навіть 20–30 т/га [9].

Найбільший середньорічний розрахунковий змив ґрунту з орних земель у Богуславському районі – 42,3 т/га, а в цілому для орних земель області цей показник становить 11 т/га.

Площа еродованих ґрунтів на орних угіддях у 2012 році порівняно з 1981-м збільшилася від 113,3 тис. га до 134,6 тис. га, тобто на 21,3 тис. га. Особливе занепокоєння викликають масштаби та інтенсивність цих процесів на чорноземних і близьких до них за родючістю ґрунтах. У змитих ґрунтах, крім різкого зменшення верхніх гумусових горизонтів, спостерігається значне зниження вмісту гумусу. Втрата верхнього гумусового горизонту призводить до спаду природної родючості ґрунтів. Запаси

поживних речовин та їхні рухомі форми зменшуються. Найбільш еродовані орні землі в Тетіївському (35,5 %), Богуславському (34,6 %), Таращанському (31,2 %) районах. Ґрунти поліської й лівобережної частин області практично не еродовані.

Сучасний екологічний стан ґрунтів погіршується й за іншими якісними показниками (засоленість, солонцюватість, перезволоженість, підвищення кислотності, руйнування структури).

Значні площі Київщини займають ґрунти з незадовільними властивостями: засолених ґрунтів на території області – 72,7 тис. га, площа солонцюватих і з солонцевими комплексами ґрунтів становить 5,2, кислих – 572,1, дефляційно небезпечних – 745, змитих – 173,7, перезволожених – 35,8, заболочених – 3,7 тис. га.

Усунення зазначених негативних явищ потребує радикальних соціально-економічних, правових та технологічних змін. Їх раціональне використання неможливе без здійснення меліоративних, агротехнічних і агрохімічних заходів.

Особливу екологічну проблему спричинила Чорнобильська катастрофа. Забруднення земель радіоактивними викидами, що сталося внаслідок аварії, не має аналогів у світі ні за масштабами, ні за глибиною економічних, соціальних та екологічних наслідків. Останні пов'язані не лише з особливостями радіоактивного забруднення довкілля, але й з генетичними та еволюційними відмінностями окремих ґрунтових різновидів у певних природних агроєкосистемах.

Радіонуклідний склад матеріалу, викинутого під час аварії на сільсь-

когосподарські вгіддя, був загрозливим. Найбільшої уваги з радіологічного погляду в перші місяці після аварії заслуговували радіонукліди йоду, цезію і стронцію. Критичність ландшафтів щодо інтенсивності міграції радіонуклідів у харчових ланцюжках зумовлена, насамперед, типом ґрунтів, до яких належать торфові, торфово-глейові та торфово-болотні ґрунти з високим вмістом органічної речовини (від 20 до 60 %), дуже низьким рівнем глинистих мінералів і мулистої фракції, кислою реакцією ґрунтового розчи-

ну (рН сольової витяжки – 4,2–5,4) і високою вологістю. Унаслідок аварії на ЧАЕС у Київській області забруднено понад 18 % загальної площі обстежених угідь [4].

Головними чинниками, що дестабілізують екологічну ситуацію в області, є висока сільськогосподарська освоєність і розораність території. За останні роки порівняно з 1996-м у 2011 році на Київщині розораність території зменшилася від 53,3 до 51,4 %, або на 1,9 %, а сільськогосподарських угідь – від 83,6 до 81,5 %, або на 2,1 % (рис 4).

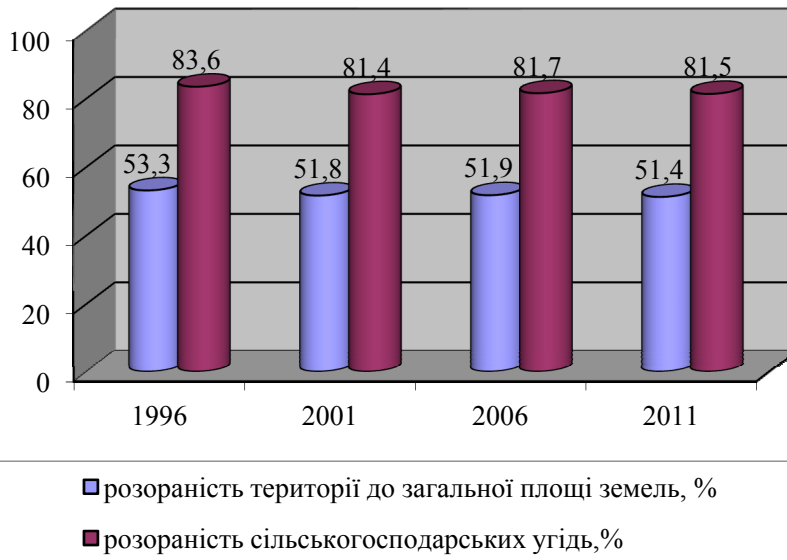

Рис 4. Розораність території та сільськогосподарських угідь, %*

* Розраховано за даними Держземагентства України.

Важливий захід щодо поліпшення екологічного стану агроландшафтів – збільшення площі лісів. Лісові насадження сприяють підтриманню екологічної стабільності, зменшенню ерозійних процесів, поліпшенню естетичної якості та є важливою ланкою в оптимізації ландшафту.

Лісистість території області порівняно з 1996 роком дещо зросла, але останніми роками поступово зменшується. Якщо у 1996 році лісистість суші становила 648 тис. га, або 24,58 %, то в 2011-му – 648,8 тис. га, або 24,62 % (рис. 5).

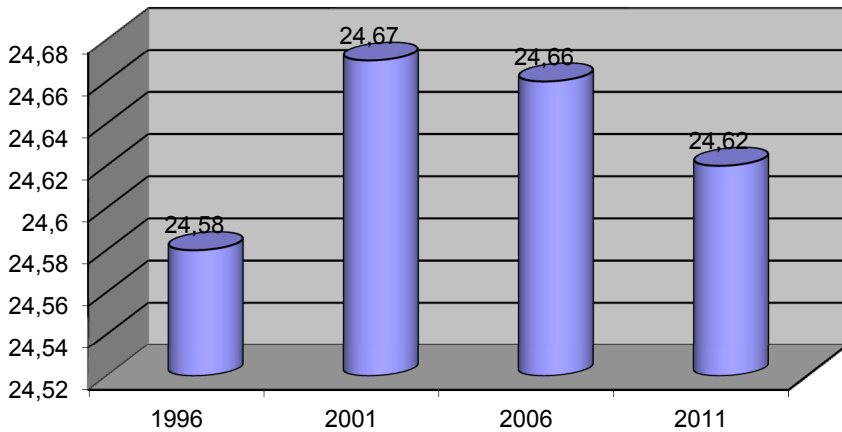

Рис. 5. Лісистість території щодо суші, %*

* Розраховано за даними Держземагентства України.

Висновки

В умовах нових земельних відносин еколого-економічний стан землекористування регіону значно погіршився. Як наслідок цього спостерігається дисбаланс гумусу в ґрунтах через різке зменшення внесення органічних і мінеральних добрив; проблема ерозії ґрунтів залишається нерозв'язаною, оскільки їхня площа не скорочується; збільшуються площі засолених земель, що підтверджує недостатнє їх гіпсування; радіаційна ситуація стабілізується в основному завдяки природним процесам (фізичний розпад радіонуклідів, їхня фіксація і перерозподіл у різних компонентах навколишнього середовища тощо); намітилася позитивна тенденція до зменшення розораності сільськогосподарських угідь і зростання лісистості території, проте поки що це не сприяє поліпшенню екологічної ситуації.

Можна стверджувати, що зміна форм власності та господарювання на землі до цього часу не при-

вела до кращого використання земельних ресурсів. Для збереження й раціонального використання останніх необхідно визначити комплекс заходів щодо охорони земель і підвищення їхньої продуктивності. Припинення процесів деградації та виснаження земель не тільки відкриє значні резерви збільшення обсягів виробництва сільськогосподарської продукції, але й забезпечить значне поліпшення екологічних умов життя.

Список літератури

1. Атлас почв Украинской ССР / под ред. Н.К. Крупского, Н.И. Полупана. – К.: Наук. думка, 1979. – 160 с.
2. Гарбуз М.Ю. Ерозія ґрунтів Київської області та заходи боротьби із нею / М.Ю. Гарбуз, Й.М. Дорош, С.О. Осипчук // Землевпоряд. вісн. – 2001. – № 4. – С. 73–78.
3. Добряк Д.С. Землеустрій – наукова основа раціонального використання та охорони земельних ресурсів / Д.С. Добряк, А.Г. Мартин // Землеустрій і кадастр. – 2006. – № 1. – С. 10–16.

4. Добряк Д.С. Теоретичні засади сталого розвитку землекористування у сільському господарстві / Д.С. Добряк, А.Г. Тихонов, Н.В. Гребенюк. – К. : Урожай, 2004. – 136 с.

5. Другак В.М. Еколого-ландшафтне впорядкування землекористування сільськогосподарських підприємств в умовах нових земельних відносин: монографія / В.М. Другак, Л.А. Гунько – К. : КОМПРИНТ, 2013. – 185 с.

6. Засульська Т.М. Ґрунти Київської області / Т.М. Засульська, І.Г. Захарченко. – К. : Урожай, 1969. – 60 с.

7. Землевпорядне проектування: організація території сільськогосподарських підприємств методом еколого-ландшафтного землеустрою : навчальний посібник / [А.М. Третяк, В.М. Другак, Л.А. Гунько, І.П. Гетманьчик]. – К. : КОМПРИНТ, 2012. – 200 с.

8. Ландшафтно-екологічне районування території України / [В.М. Трегобчук, Г.Д. Гуцуляк, М.В. Андрішшин, Ю.Г. Гуцуляк]. // Вісн. аграр. науки. – 1999. – № 5. – С. 50–56.

9. Національна програма охорони земель до 2010 року. – К., – 1998. – 126 с.

10. Осипчук С.О. Проблеми ерозії та охорони ґрунтів України / С.О. Осипчук // Агроеколог. журн. – 2001. – № 1. – С. 63–67.

11. Оценка состояния сельскохозяйственного землепользования и его влияние на биоразнообразие в бассейне реки Днепр на территории Белоруссии, России и Украины / [Н.Н. Бамбалов, А.М. Гордеев, Л.Д. Греков и др.]; под ред. А.Н. Третяка. – К., 2002. – 146 с.

12. Третяк А.М. Екологія землекористування: теоретико-методологічні основи формування та адміністрування : монографія / А.М. Третяк. – Херсон : Д.С. Грінь, 2012. – 440 с.

Проанализировано эколого-экономическое состояние сельскохозяйственного землепользования. Выявлены тенденции изменений экологического состояния земель Киевской области. Определены главные проблемы по рациональному использованию и охране земель.

Ключевые слова: землепользование, почвы, эродированность, плодородие, гумус.

This paper analyzes the ecological and economic condition of agricultural land use. Revealed trends in the ecological state lands of the Kiev region. The main problem for the rational use and protection of land.

Keywords: land use, soil erodibility, soil, fertility, humus.